

รายงานการค้นคว้าอิสระ (แผน ข)
ระดับบัณฑิตศึกษา สาขาวิชาการพัฒนาภูมิสังคมอย่างยั่งยืน
คณะผลิตกรรมการเกษตร มหาวิทยาลัยแม่โจ้

แนวทางการจัดการทรัพยากรปลาพื้นถิ่นบนพื้นที่สูงอย่างมีส่วนร่วม
กรณีศึกษา: บ้านผาปือ ตำบลแม่ฟ้าหลวง อำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย
Guidelines for Participatory Management of an Indigenous Fish Resources in
Highlands Area Case Study: Ban Pha Bue, Mae Fah Luang Sub-district, Mae Fah
Luang District, Chiang Rai Province

ธันว์รัตน์ แซ่เตี๋ย¹, ผานิตย์ นาขยัน¹, ทิพย์สุตา ตั้งตระกูล², และ ชนกกันต์ จิตมนัส³

¹ สาขาวิชาการพัฒนาภูมิสังคมอย่างยั่งยืน คณะผลิตกรรมการเกษตร มหาวิทยาลัยแม่โจ้

¹ Geosocial Based Sustainable Development, Faculty of Agricultural Production, Maejo University

บทคัดย่อ

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาภูมิสังคมการใช้ทรัพยากรปลาพื้นถิ่นของชุมชน 2) หาแนวทางการจัดการทรัพยากรปลาที่เหมาะสมกับชุมชน โดยมีชุมชนเป็นฐานในการกำหนดร่วมกัน ประชากรที่ศึกษาเป็นตัวแทนครัวเรือนในชุมชนบ้านผาปือ จำนวน 23 ครัวเรือน และตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย ได้คัดเลือกโดยวิธีเฉพาะเจาะจง ประกอบด้วย ตัวแทนพรานปลา (ชาติพันธุ์อาข่าและลาหู่) ผู้นำชุมชน ผู้นำทางศาสนาของทั้งสองชาติพันธุ์ บ้านผาปือ ตัวแทนเยาวชนของชุมชน และบุคคลหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ใช้เครื่องมือแบบสัมภาษณ์เชิงลึก แบบบันทึกการสังเกต และเครื่องมือทำการประมง ผลการศึกษาพบว่า ชุมชนมีประชากรส่วนใหญ่เป็นชาติพันธุ์อาข่า ภูมิสังคมในอดีตด้านการประมงเป็นทั้งผู้ทำการประมงและเป็นผู้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรปลา มีการใช้เครื่องมือทำการประมงตามภูมิปัญญาของชาติพันธุ์ ปัจจุบันนอกเหนือจากการทำการประมง ยังมีการทำกิจกรรมสันติภาพเพิ่มขึ้นมา ส่วนความหลากหลายชนิดปลาในพื้นที่ ปัจจุบันลดลงจากในอดีต เหลือเพียง 19 ชนิด จาก 50 ชนิด เนื่องจากการทำประมงที่ขาดความรับผิดชอบ รวมถึงการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศ ชุมชนจึงเกิดการมีส่วนร่วมในการกำหนดมาตรการเป็นแนวทางการจัดการทรัพยากรปลาพื้นถิ่นบนพื้นที่สูงที่เหมาะสมกับชุมชน 12 มาตรการ 4 แนวทาง ได้แก่ 1) แนวทางคุ้มครองและฟื้นฟูแหล่งที่อยู่อาศัย 2) แนวทางลดภัยคุกคาม 3) แนวทางอนุรักษ์คุ้มครองชนิดพันธุ์ที่สำคัญ และ 4) การใช้ประโยชน์และการจัดการอย่างยั่งยืน

คำสำคัญ: ปลาพื้นถิ่นบนพื้นที่สูง การจัดการทรัพยากร การมีส่วนร่วม

Wanida Phs

Abstract

This study aimed to: (1) examine the socio-cultural context of local fish resource utilization in the community; and (2) identify appropriate community-based approaches for fish resource management through joint decision-making. The study population consisted of representatives from 23 households in Pha Bue Village. Purposive sampling was employed to select participants, including local fishers (from the Akha and Lahu ethnic groups), community leaders, religious leaders of both ethnic groups in Pha Bue, youth representatives, and relevant individuals or organizations. Research tools included in-depth interviews, observation records, and fishing gear. The findings revealed that the community is predominantly Akha. Historically, the socio-cultural context of fisheries reflected both fishers and resource users, with fishing practices based on ethnic wisdom. At present, in addition to fishing, recreational activities have also become more common. However, fish species diversity has declined from 50 species in the past to only 19 species today, due to irresponsible fishing practices and ecosystem changes. Consequently, the community has participated in establishing 12 measures under 4 management approaches for local highland fish resource management: 1) protection and restoration of habitats, 2) reduction of threats, 3) conservation of important species, and 4) sustainable utilization and management.

Keywords: highland indigenous fish, resource management, participation

บทนำ

ความสำคัญของปัญหา

ทรัพยากรปลาเป็นแหล่งโปรตีนสำคัญและเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตคนไทยมาตั้งแต่โบราณ โดยเฉพาะชุมชนบนพื้นที่สูงที่อาศัยการหาปลาจากแหล่งน้ำจัดตามธรรมชาติเพื่อยังชีพ เช่น ห้วย หนอง คลอง บึง หรือรวมไปถึงน้ำตกและต้นน้ำบนพื้นที่สูง แม้ว่าปลาเหล่านี้อาจไม่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจสูง แต่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อ ความมั่นคงทางอาหาร ในระดับชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับ อภินันท์ และคณะ (2547) ที่กล่าวว่า ปลาที่พบในพื้นที่สูงเป็นชนิดที่ไม่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจมากนัก แต่มีความสำคัญต่อชาวบ้านที่อาศัยอยู่บนพื้นที่สูงที่ใกล้กับลำธาร ปลาที่ชาวบ้านจับได้เกือบทุกชนิดสามารถนำมาประกอบอาหารได้ อย่างไรก็ตาม อภินันท์ และคณะ (2547) และกองนโยบาย และแผนพัฒนาการประมง (2565) รายงานว่า ปลาน้ำจืดในธรรมชาติกำลังลดลงอย่างต่อเนื่องเนื่องจากหลายปัจจัย เช่น การทำลายถิ่นที่อยู่อาศัย การทำประมงเกินกำลัง และการรุกรานของสัตว์น้ำต่างถิ่น ซึ่งส่งผลกระทบโดยตรงต่อคุณภาพชีวิตของชุมชน รวมไปถึงชุมชนบ้านผาปือ ตำบลแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย ซึ่งอยู่ในพื้นที่โครงการพัฒนาโดยต่างๆ เป็นชุมชนชาติพันธุ์อาข่าที่มีการใช้ทรัพยากรน้ำในการหาปลาและทำการเกษตร ซึ่งเปลี่ยนจากการปลูกฝิ่นมาทำการเกษตร ปัญหาการใช้พื้นที่เกษตรบนดอยและการใช้สารเคมี ส่งผลให้เกิดการชะล้างหน้าดินและตะกอนดินไหลลงสู่ ลำน้ำเป็น ทำให้ลำน้ำตื้นเขินและระบบนิเวศเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก นอกจากผลกระทบจากการเกษตรแล้ว การทำประมงที่ขาดการจัดการที่เหมาะสม และการสร้างสิ่งก่อสร้าง เช่น ฝาย ที่

พญ. วิชา

ขีดขวางการอพยพของปลา ก็ยิ่งเร่งให้ทรัพยากรปลาพื้นถิ่นในลำน้ำเป็นลดจำนวนลงอย่างรวดเร็วและเสี่ยงต่อการสูญพันธุ์ ทำให้คนในชุมชนพึ่งพาการซื้อปลาจากตลาดภายนอก

จากสถานการณ์ดังกล่าวเน้นย้ำถึงความเร่งด่วนในการป้องกันการสูญเสียทรัพยากรปลาพื้นถิ่น และเพื่อรักษาแหล่งอาหารและวิถีชีวิตของชุมชน ดังนั้นจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการศึกษาแนวทางการจัดการทรัพยากรปลาพื้นถิ่นบนพื้นที่สูงอย่างมีส่วนร่วม กรณีศึกษาบ้านผาปือ โดยการวิจัยนี้ควรมุ่งเน้นการนำองค์ความรู้ทางวิชาการมาออกแบบกระบวนการจัดการและการมีส่วนร่วมที่เหมาะสมกับภูมิสังคมของชุมชน การสร้างความตระหนักรู้ในชุมชน เพื่อให้เกิดการดูแลทรัพยากรสัตว์น้ำอย่างยั่งยืน และสามารถนำไปเป็น แนวทางปฏิบัติสำหรับชุมชนบนพื้นที่สูงอื่น ๆ ต่อไปได้

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาภูมิสังคมการใช้ทรัพยากรปลาพื้นถิ่นบนพื้นที่สูงในอดีตจนถึงปัจจุบันของชุมชนบ้านผาปือ ตำบลแม่ฟ้าหลวง อำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย
2. เพื่อหาแนวทางจัดการทรัพยากรปลาพื้นถิ่นบนพื้นที่สูงที่เหมาะสมกับชุมชนบ้านผาปือ โดยมีชุมชนเป็นฐานในการกำหนดร่วมกัน

ทบทวนวรรณกรรม

1. หลักการทรงงานของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร
 - 1.1 ระเบิดจากข้างใน
 - 1.2 ภูมิสังคม
 - 1.3 องค์รวม
 - 1.4 ปลุกป่าในใจคน
 - 1.5 การพึ่งตนเอง
 - 1.6 การมีส่วนร่วม
 - 1.7 พออยู่ พอกิน
 - 1.8 ภูมิปัญญา
2. แนวคิดและทฤษฎีการวิจัย
 - 2.1 แนวคิดเกี่ยวกับทรัพยากรประมง
 - 2.2 แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรประมง
 - 2.3 แนวคิดของการมีส่วนร่วม
 - 2.4 แนวคิดการจัดการประมงแบบมีส่วนร่วม

วิธีดำเนินการวิจัย

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรที่ใช้ในการศึกษาเป็นตัวแทนครัวเรือนในชุมชนบ้านผาปือ จำนวน 23 ครัวเรือน เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลตามวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาภูมิสังคมการใช้ทรัพยากรปลาพื้นถิ่นบนพื้นที่สูงของชุมชน และเพื่อหาแนวทางจัดการทรัพยากรปลาพื้นถิ่นบนพื้นที่สูงที่เหมาะสมกับชุมชน โดยมีชุมชนเป็นฐานในการกำหนดร่วมกัน และกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ มีจำนวน 58 ราย

Chitra N. N.

คัดเลือกโดยวิธีเฉพาะเจาะจง ประกอบด้วย ตัวแทนครัวเรือนในชุมชน ผู้นำหมู่บ้าน ผู้นำศาสนา พราณปลาในชุมชน ตัวแทนเยาวชนในหมู่บ้าน หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และคัดเลือกโดยวิธีบังเอิญ ได้แก่ ผู้ใช้ประโยชน์จากการหาปลาในพื้นที่ของชุมชน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

1. เครื่องมือที่ใช้ศึกษาภูมิสังคมการใช้ทรัพยากรปลาพื้นถิ่น และสำรวจความหลากหลายของ ชีตปลาที่อยู่ในเขตชุมชน ได้แก่ แบบบันทึกการประชุมกลุ่ม แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In depth interview) และแบบบันทึกจากการสังเกต (Observation)
2. เครื่องมือที่ใช้ในการร่วมกันหาแนวทางจัดการทรัพยากรปลาพื้นถิ่นที่เหมาะสมกับชุมชน ได้แก่ แบบบันทึกการประชุมกลุ่ม

การเก็บรวบรวมข้อมูล

1. ศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากข้อมูลทุติยภูมิ ได้แก่ เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องและข้อมูล พื้นฐาน เพื่อทำการวางแผนการดำเนินงาน
2. ดำเนินการรวบรวมข้อมูลภูมิสังคมการใช้ทรัพยากรปลาพื้นถิ่นของชุมชน จากการใช้ เครื่องมือที่กำหนดไว้ ได้แก่ การประชุมกลุ่ม การสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกต และการสำรวจความ หลากหลายชนิดปลา เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลด้านการทำประมงและการใช้ประโยชน์ทรัพยากรปลาพื้น ถิ่น และความหลากหลายชนิดปลาพื้นถิ่นในชุมชน
3. จัดประชุมกลุ่มวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อวิเคราะห์สถานการณ์ปลาพื้นถิ่นของชุมชน และร่วมหา แนวทางจัดการทรัพยากรปลาพื้นถิ่นบนพื้นที่สูงที่เหมาะสมกับชุมชน

การวิเคราะห์ข้อมูล

1. การวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐาน โดยใช้สถิติวิเคราะห์เชิงพรรณนา (Descriptive Statistics) ได้แก่ อัตราร้อยละ และค่าเฉลี่ย ของประชากร ศาสนา อาชีพ กำลังแรงงาน รายได้ หนี้สิน
2. การวิเคราะห์เชิงคุณภาพ โดยใช้เทคนิคการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) โดย ตีความเนื้อหาและข้อมูลที่ได้ มาทำการวิเคราะห์สถานการณ์ทรัพยากรปลาของชุมชน และหาแนว ทางการจัดการทรัพยากรปลาพื้นถิ่นบนพื้นที่สูงที่เหมาะสมกับชุมชน โดยกระบวนการมีส่วนร่วม

ผลการวิจัย

จากการศึกษาพบว่าประชากรในชุมชนบ้านผาป้อ เป็นชุมชนที่อยู่ในความดูแลของ โครงการพัฒนาออยตุง (พื้นที่ทรงงาน) อันเนื่องมาจากพระราชดำริ เป็นหมู่บ้านบริวารของบ้านลิเซ ตั้งอยู่ที่ หมู่ที่ 9 ตำบลแม่ฟ้าหลวง อำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย ปัจจุบันมีจำนวน 23 ครัวเรือน มีประชากรทั้งหมด 134 คน แบ่งเป็นชาย 65 คน หญิง 69 คน ส่วนใหญ่เป็นชาติพันธุ์อาข่า จำนวน 127 คน คิดเป็นร้อยละ 94.78 (ตารางที่ 1) โดยคนนับถือศาสนาคริสต์ร้อยละ 100

Abdoo 2024

ตารางที่ 1 ประชากร/ครัวเรือน ของบ้านผาบือ ตำบลแม่ฟ้าหลวง อำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัด
เชียงราย

ชาติพันธุ์	จำนวนครัวเรือน	ร้อยละ	จำนวนประชากร(ราย)	ร้อยละ
อาข่า	23	100	127	94.78
ลาหู่	-	-	5	3.74
ไทใหญ่	-	-	1	0.74
พื้นราบ	-	-	1	0.74
ผลรวม	23	100	134	100.00

หมายเหตุ ชาติพันธุ์ ลาหู่ ไทใหญ่ และพื้นราบ เป็นประชากรแฝงที่เข้ามาเป็นเชยและสะไภ้

บริบทการใช้ทรัพยากรประมง ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน พบว่ามีการทำการประมงตามภูมิปัญญา เช่น ชาวอาข่ามีการหาปลาโดยใช้วิถีและภูมิปัญญา ด้วยวิธีการกั้นน้ำหรือเบี่ยงน้ำ หรือชาวอาข่าเรียกว่า “งาเล่อพีเอ่อ” ส่วนชาวลาหู่จะใช้เครื่องมือ ได้แก่ มอง แห เป็นต้น โดยฤดูที่มีการหาปลามากที่สุด คือฤดูแล้ง ในช่วงเดือนมีนาคม - เมษายน เนื่องจากน้ำน้อย และง่ายสำหรับวิธีการกั้นน้ำ และพบว่าในฤดูฝน จะไม่ค่อยมีการทำประมง เนื่องจากอันตราย และน้ำมาก ค่อนข้างขุ่น ปัจจุบันคนในชุมชนบ้านผาบือไม่ได้ทำการประมงแล้ว แต่เป็นผู้ใช้ประโยชน์จากการซื้อบริโภคแทน แต่ลำน้ำเป็นที่อยู่ในเขตบ้านผาบือยังมีการถูกใช้ประโยชน์จากคนนอกชุมชน ซึ่งนอกเหนือจากการทำการประมงยังมีการทำกิจสันตนาการเพิ่มขึ้นมา เป็นต้น (ตารางที่ 2)

ตารางที่ 2 ข้อมูลภูมิสังคมด้านการทำประมงของชุมชนบ้านผาบือจากการสัมภาษณ์พยานปลา

บริบทการทำ ประมง	ชาติพันธุ์อาข่า		ชาติพันธุ์ลาหู่		ราษฎรใน ชุมชนบ้าน ผาบือ
	อดีต	ปัจจุบัน	อดีต	ปัจจุบัน	
เครื่องมือ/วิธีการการทำ ประมง	ตกปลาแบบอาข่า เบี่ยงน้ำ	ตกปลาแบบอาข่า เบี่ยงน้ำ เบ็ด	มอง ด้ายิง เบี่ยงน้ำ มั่งไล่ปลา	แห ระเบิดปิงปอง มอง ด้ายิง เบี่ยงน้ำ	ปัจจุบันไม่ได้ทำ ประมง
ฤดูกาลทำประมง	ฤดูน้ำหลากไม่ทำการประมง	ฤดูน้ำน้อยใช้ทุกเครื่องมือ ขึ้นกับสภาพแหล่งน้ำ	ขึ้นกับสภาพแหล่งน้ำ		ปัจจุบันไม่ได้ทำ ประมง
ความถี่ในการทำประมง	เกือบทุกครั้งที่ทำ ทำนา	ทุก 7 วัน	ทุก 7 วัน	ไม่สามารถระบุได้ เนื่องจากอยากไป ตอนไหนก็จะไป	
การใช้ประโยชน์	บริโภค จำหน่าย	บริโภค สันทนาการ (การคลายร้อน ทำ กิจกรรมร่วมกัน)	บริโภค จำหน่าย	บริโภค จำหน่าย สันทนาการ (การ คลายร้อน ทำ กิจกรรมร่วมกัน)	ซื้อบริโภค
ความเชื่อ/ประเพณีที่ เกี่ยวกับการทำประมง	การบูชาวิญญาณน้ำ (water spirits) / การไม่นำอาหารไปเมื่อไปหาปลา		พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการขอพรจากสิ่ง ศักดิ์สิทธิ์ เพื่อให้มีความอุดมสมบูรณ์ของ แหล่งน้ำและการจับปลาที่ดี/การแก้กันงา ปลา หลังตรุษจีน		

การสำรวจความหลากหลายของชนิดปลาในลำน้ำเป็นเขตบ้านผาบือ โดยการกำหนดสถานี
สำรวจในลำน้ำ ตามลักษณะและความแตกต่างทาง ระบบนิเวศ จำนวน 3 สถานี เป็นระยะทาง 1,400
เมตร คือ ตอนบน ตอนกลาง และตอนล่าง โดยใช้เครื่องมือประมงที่คนในชุมชนร่วมกันกำหนด
รวมถึงวิธีการ การเปลี่ยนทางน้ำ โดยใช้เครื่องมือประมงที่คนในชุมชนร่วมกันกำหนด จำนวน 6 ครั้ง

Phatana Wai

เพื่อเป็นตัวแทนของ 3 ฤดูกาล ได้แก่ เดือนมกราคม เดือนกุมภาพันธ์ เป็นตัวแทน ฤดูหนาว เดือนมีนาคม เดือนเมษายน เป็นตัวแทนฤดูแล้ง และเดือนมิถุนายน เดือนกรกฎาคม เป็นตัวแทนฤดูหนาว

จากผลการสำรวจความหลากหลายของชนิดปลาในลำน้ำเป็น ตามสถานที่สำรวจ จำนวน 3 สถานี และจำนวนครั้งการสำรวจ 6 ครั้ง เพื่อเป็นตัวแทนของทุกฤดูกาล พบว่ามีความหลากหลายของพันธุ์ปลา จำนวน 19 ชนิด โดยสามารถสรุปสถานภาพที่สามารถแยกได้ตามคำนิยามที่กำหนด กล่าวคือ พบชนิดปลาชนิดที่หาง่าย (ชนิดที่พบมาก) จำนวน 7 ชนิด ชนิดที่พบบานกลาง (ชนิดที่หาได้บ้าง) จำนวน 7 ชนิด และชนิดปลาที่หายาก (ชนิดพบได้น้อยมาก) จำนวน 5 ชนิด (ตารางที่ 3)

โดยพบชนิดที่สำคัญที่เป็นปลาประจำถิ่น 2 ชนิด คือ ปลาผีเสื้อติดหิน (*Vanmanenia* sp.) และ ปลาค้างคาวดอยตุง (*Oreoglanis suraswadii*) และชนิดที่คนในชุมชนให้ความสำคัญเนื่องจากมีความเสี่ยงสูงที่จะสูญพันธุ์ไปจากชุมชน จำนวน 3 ชนิด คือ ปลาพลวงหิน (*Neolissochilus stracheyi*) ปลาซั้งเกล็ดใหญ่ (*Onychostoma gerlachi*) และปลาจาดตาฟ้า (*Poropuntius bantamensis*)

ตารางที่ 3 ชนิดปลาที่สำรวจพบในลำน้ำเป็นเขตบ้านผาบือ จังหวัดเชียงราย

ชื่อไทย	ชื่อวิทยาศาสตร์	สถานที่สำรวจ			เดือนที่สำรวจ						ความถี่ที่พบใน 6 เดือน		สถานภาพในพื้นที่
		1	2	3	A	B	C	D	E	F	จำนวนที่พบ	จำนวนครั้งที่พบ	
วงศ์ปลาตะเพียน	Family Cyprinidae												
วงศ์ย่อยปลาซิว	Subfamily Danioninae												
ปลาน้ำหมึก, น้ำหมึกเหนือ	<i>Barilius pulchellus</i>	+	+	+	+	+	+	+	+	+	3	6	หาง่าย
ปลาซิวใบไผ่กุหลาบ	<i>Danio roseus</i>	+	+	+	-	+	+	+	-	-	3	3	พบบานกลาง
ปลาซิวใบไผ่แมลลาว	<i>Devario laoensis</i>	+	+	+	+	+	+	+	-	-	3	4	พบบานกลาง
-วงศ์ย่อยปลาตะเพียน	Subfamily Cyprininae												
ปลาพลวง	<i>Neolissochilus stracheyi</i>	-	-	+	-	-	-	+	-	-	1	1	หายาก
ปลาซั้งเกล็ดใหญ่	<i>Onychostoma gerlachi</i>	-	-	+	-	-	+	+	-	-	1	2	หายาก
-ปลาจาดตาฟ้า	<i>Poropuntius bantamensis</i>	-	-	+	-	-	+	+	-	-	1	2	หายาก
ปลามะไฟ	<i>Pethia stoliczkana</i>	+	+	+	+	+	+	+	+	+	3	6	หาง่าย
ปลาตะเพียนทราย	<i>Puntius brevis</i>	+	+	-	+	+	+	+	-	-	2	4	พบบานกลาง
ปลาแก้มขี้	<i>Systemus rubripinnis</i>	+	+	+	-	-	+	+	-	-	3	2	พบบานกลาง
วงศ์ปลาผีเสื้อ	Family Gastromyzontidae												
ปลาผีเสื้อติดหิน	<i>Vanmanenia</i> sp.	-	+	+	-	-	+	-	-	-	2	1	หายาก
วงศ์ปลาค้างคาว	Family Nemacheilidae												
ปลาค้างคาวทรายแถบข้างดำ	<i>Nemacheilus longistriatus</i>	+	+	+	-	+	+	+	+	+	3	5	หาง่าย

Whito 2567

ตารางที่ 3 (ต่อ)

ชื่อไทย	ชื่อวิทยาศาสตร์	สถานที่สำรวจ			เดือนที่สำรวจ						ความถี่ที่พบใน 6 เดือน		สถานภาพในพื้นที่
		1	2	3	A	B	C	D	E	F	จำนวน	จำนวน	
											สถานที่ที่พบ	ครั้งที่พบ	
ปลาค้อทรายแถบหน้าถี่	<i>Schistuca poculi</i>	+	+	+	+	+	-	+	+	+	3	5	หาง่าย
ปลาค้อสซูลท์	<i>Schistuca schultzi</i>	+	+	+	-	-	+	-	+	+	3	3	พบปานกลาง
ปลาค้อแม่น้ำน่าน	<i>Schistuca menanensis</i>	+	+	+	-	+	-	-	-	-	3	1	พบปานกลาง
วงศ์ปลารากกล้วย	Family Cobitidae												
ปลารากกล้วยรุ่งทิพย์	<i>Acantopsis runghthipae</i>	+	+	+	-	-	-	-	+	-	3	1	พบปานกลาง
-ปลาอีตงหางจุด	<i>Lepidocephalichthys berdmorei</i>	+	-	-	-	-	-	+	-	-	1	1	หายาก
วงศ์ปลาแค้	Family Sisoridae												
ปลาค้างคาวดอยตุง	<i>Oreoglanis suraswadii</i>	+	+	+	+	+	+	+	+	+	3	6	หาง่าย
วงศ์ปลาบู๋	Family Gobiidae												
ปลาบู๋ลำธารแม่โขง	<i>Rhinogobius mekongianus</i>	+	+	+	+	+	-	+	+	+	3	5	หาง่าย
วงศ์ปลาช่อน ปลาชะโด	Family Channidae												
ปลากั้ง	<i>Channa gachua</i>	+	+	+	+	+	+	+	+	+	3	3	หาง่าย

หมายเหตุ A=มกราคม B=กุมภาพันธ์ C=มีนาคม D=เมษายน E=มิถุนายน F=กรกฎาคม // เครื่องหมาย + คือ พบ / - คือ ไม่พบ
 เกณฑ์สถานภาพ : หาง่าย คือ พบทุกสถานี และทุกฤดูกาลที่สำรวจ
 พบปานกลาง คือ จับได้ทุกฤดูกาล แต่ไม่พบทุกสถานี หรือแค่ จับได้ไม่ทุกฤดูกาล แต่พบทุกสถานีที่สำรวจ
 หายาก คือ จับได้บางสถานีและบางฤดูกาลที่สำรวจ

สถานการณ์ปลาในชุมชนพบว่าความหลากหลายของชนิดพันธุ์ในอดีต ปัจจุบันและแนวโน้มสถานการณ์ในอนาคตที่จะเกิดขึ้น จากการศึกษาพบว่าความหลากหลายของชนิดปลาในชุมชนลดลงจากอดีต เหลือเพียง 19 ชนิด จาก 50 ชนิด มีปลาหายไปจำนวน 31 ชนิด ซึ่งเกินครึ่งของปลาที่เคยพบในอดีต หากไม่มีการจัดการ หรือหาแนวทางป้องกัน จากการทำประมงที่เกินจำเป็น และใช้เครื่องมือที่มีประสิทธิภาพมากขึ้น หรือแม้กระทั่งการเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ ในอนาคตอาจจะส่งผลทำให้ทรัพยากรปลาหายไปจนหมด

การร่วมหาแนวทางการจัดการทรัพยากรปลาพื้นถิ่นที่เหมาะสมกับชุมชน โดยมีชุมชนร่วมกันกำหนด และได้รับการร่วมมือจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ในร่วมสะท้อนปัญหาทรัพยากรประมงในชุมชน ได้แก่ สำนักงานประมงจังหวัดเชียงราย โครงการพัฒนาออยตุง (พื้นที่ทรงงาน) อันเนื่องมาจากพระราชดำริ องค์การบริหารส่วนตำบลแม่ฟ้าหลวง สำนักงานจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ 2 (เชียงราย) และเจ้าหน้าที่กรมการส่วนปกครอง มาร่วมกันหาแนวทางการจัดการที่เหมาะสมกับชุมชน โดยจากการประชุม ผู้เข้าร่วมได้ให้ความเห็นและกำหนดแนวทางในการจัดการ จำนวน 12 มาตรการประกอบด้วย 1) กำหนดเขตอนุรักษ์ 2) กำหนดชนิดปลาที่ห้ามจับ 3) การปล่อยปลาคืนธรรมชาติ 4) ประชาสัมพันธ์ผ่านผู้นำหมู่บ้าน 5) การกำหนดวิธีอนุรักษ์ 6) ส่งเสริมการเลี้ยงปลา 7) ขยายผลสู่ชุมชนอื่น 8) ส่งเสริมการลดใช้สารเคมี 9) ฟื้นฟูแหล่งที่อยู่อาศัยของปลา 10) สร้างความตระหนัก 11) สร้างยุวอาสา และ 12) กำหนดบทลงโทษ

Wibha Waiw.

การมีส่วนร่วมของคนในชุมชนกับการหาแนวทางการจัดการทรัพยากรปลาพื้นถิ่นบนพื้นที่สูงที่เหมาะสมกับชุมชน ในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยได้ใช้กระบวนการการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนเพื่อหาแนวทางในการจัดการทรัพยากรปลาพื้นถิ่นบนพื้นที่สูงที่เหมาะสมกับชุมชนบ้านผาบือ โดยแยกประเด็นการมีส่วนร่วมไว้ 3 ด้าน ประกอบด้วย การมีส่วนร่วมคิดหรือการวางแผน การมีส่วนร่วมในการดำเนินการ การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์

อภิปรายผล

แนวทางการจัดการทรัพยากรปลาพื้นถิ่นบนพื้นที่สูงอย่างมีส่วนร่วม กรณีศึกษา: บ้านผาบือ ตำบลแม่ฟ้าหลวง อำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย ได้อภิปรายผลการวิจัย ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง มีการระดมความคิด เพื่อหาแนวทางการจัดการทรัพยากรปลาพื้นถิ่นบนพื้นที่สูงที่เหมาะสมกับชุมชนบ้านผาบือ จำนวน 12 มาตรการ ที่ได้กล่าวไว้ก่อนหน้านั้น สามารถสรุปเป็นแนวทางการจัดการทรัพยากรปลาพื้นถิ่นบนพื้นที่สูงอย่างมีส่วนร่วม กรณีศึกษา: บ้านผาบือ ตำบลแม่ฟ้าหลวง อำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย ซึ่งแนวทางที่ชุมชนและหน่วยงานภาคีที่เกี่ยวข้องได้ร่วมกันกำหนดขึ้นมานี้ มุ่งเน้น ให้ชุมชนจัดการทรัพยากรของตนเอง โดยมีภาครัฐหรือองค์กรอื่นเป็นที่ปรึกษาให้คำแนะนำจึงจะสามารถนำไปสู่ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรประมงที่ดีขึ้น และยกระดับฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมของคนในชุมชนได้ ซึ่งแนวทางที่ชุมชนและหน่วยงานภาคีที่เกี่ยวข้องได้ร่วมกันกำหนดขึ้นมานี้สอดคล้องอย่างยิ่งกับแนวคิด “การจัดการทรัพยากรโดยชุมชน” (Community-Based Natural Resource Management - CBNRM) และ Co-management ที่มีรายงานว่าช่วยรักษาความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรและยกระดับความเป็นอยู่ของชุมชน (Berkes, 2009; Dressler et al., 2010; Evans et al., 2011; Milupi et al., 2017; Pomeroy and Rivera-Guieb, 2006) ในกรณีของชุมชนบ้านผาบือ สามารถสรุปมาตรการ 12 มาตรการ จากการจัดประชุมกลุ่ม ออกเป็น 4 แนวทาง ดังนี้

1. แนวทางคุ้มครองและฟื้นฟูแหล่งที่อยู่อาศัย
2. แนวทางลดภัยคุกคาม
3. แนวทางอนุรักษ์คุ้มครองชนิดพันธุ์ที่สำคัญ
4. แนวทางการใช้ประโยชน์และการจัดการอย่างยั่งยืน

จากการศึกษาแนวทางการจัดการทรัพยากรปลาพื้นถิ่นบนพื้นที่สูงอย่างมีส่วนร่วม กรณีศึกษา: บ้านผาบือ ตำบลแม่ฟ้าหลวง อำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย เป็นการออกแบบกระบวนการเพื่อหาแนวทางการจัดการทรัพยากรปลาพื้นถิ่นบนพื้นที่สูงอย่างมีส่วนร่วม ได้เกิดกระบวนการและขั้นตอนต่าง ๆ ตั้งแต่การชี้แจงโครงการ จนถึงการหาแนวทางการจัดการทรัพยากรปลาพื้นถิ่นที่เหมาะสมกับชุมชน และคืนข้อมูลสู่ชุมชนนั้น ด้วยมีข้อจำกัดในเรื่องของเวลาในการดำเนินการศึกษา การวิจัยนี้จึงได้ออกแบบกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านผาบือ เพื่อหาแนวทางการจัดการทรัพยากรปลาพื้นถิ่นอย่างยั่งยืน รวมทั้งสิ้น 3 ขั้นตอนหลัก ได้แก่ 1) ขั้นตอนการมีส่วนร่วมคิดหรือการวางแผน 2) ขั้นตอนการมีส่วนร่วมในการดำเนินการ 3) ขั้นตอนการมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ ที่สำคัญของกระบวนการมีส่วนร่วม คือการ ชี้ให้คนในชุมชนเห็นถึงประเด็นความสำคัญของปัญหาที่จะเกิดขึ้น และคุณค่าของทรัพยากรปลาที่ชุมชนมี โดยงานวิจัยนี้เน้นการมีส่วนร่วมตั้งแต่ต้นจนจบ กระบวนการวิจัยที่ใช้ในการศึกษานี้มีความสอดคล้องกับแนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) ซึ่งถือเป็นหัวใจสำคัญของการ

Wibol Wibol

พัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน (Chambers, 1994) โดยเน้นให้คนในชุมชน และภาคที่เกี่ยวข้อง มีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน ตั้งแต่การระบุปัญหา การวางแผน การเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล ไปจนถึงการกำหนดแนวทางการแก้ไขปัญหา ซึ่งคล้ายคลึงกับงานวิจัยของ Sri-in (2020) ที่ศึกษาป้าชายเลน โดยชุมชนมีส่วนร่วม กรณีศึกษา บ้านบางกล้วยนอก โดยพบว่าการดำเนินกิจกรรมให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการสำรวจสภาพปัญหาและระบุสาเหตุด้วยตนเอง ช่วยให้ชุมชนเกิดความเข้าใจในสถานการณ์ปัจจุบันของทรัพยากร และนำไปสู่การกำหนดแนวทางแก้ไขที่สอดคล้องกับบริบทและความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริง ซึ่งถือเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งในการสร้างการจัดการความรู้ของชุมชนและนำไปปฏิบัติเพื่อจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน

สรุปผลการศึกษา

ภูมิสังคมการใช้ทรัพยากรปลาพื้นถิ่นของชุมชนบ้านผาปือ เป็นลักษณะชุมชนบนพื้นที่สูงขนาดเล็ก มีประชากรเพียง 134 คน โดยส่วนใหญ่เป็นชาติพันธุ์อาข่า มีการนับถือศาสนาคริสต์ทั้งหมด ในอดีตคนในชุมชนมีภูมิปัญญาและเครื่องมือในการหาปลา เช่น การตกปลาแบบอาข่า การเป็ยน้ำ การใช้มอญ การดำยั้ง การใช้มอญไล่ปลา เป็นต้น การเลือกใช้เครื่องมือขึ้นอยู่กับฤดูกาล และสภาพลำน้ำ แต่สถานการณ์ปัจจุบัน จากการเข้าถึงการพัฒนา ทั้งด้านการศึกษา อาชีพ เทคโนโลยี ทำให้คนในชุมชนไม่ได้ทำการประมง แต่ยังมีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรปลา โดยการซื้อบริโภค จากคนนอกชุมชนเข้ามาหาปลาในเขตลำน้ำเป็นที่ไหลผ่านชุมชน โดยในบางครั้งมีผู้ทำการประมงที่ขาดความรับผิดชอบ และส่งผลกระทบต่อสัตว์น้ำในชุมชน และไม่สามารถควบคุมคนเหล่านั้นได้

ในอดีตลำน้ำเป็นมีความหลากหลายของทรัพยากรปลา มีพันธุ์ปลา 50 ชนิด แต่จากการสำรวจในปัจจุบัน พบว่าเหลือเพียง 19 ชนิด หายไป 31 ชนิด และมีบางชนิดอยู่ในสถานะหายากและเสี่ยงสูญพันธุ์ไปจากพื้นที่สูง ทั้งนี้เกิดจากการทำประมงที่เกินความจำเป็นมากขึ้น เช่น การทำการประมงโดยใช้ระเบิดป้องกัน การไม่มีการเบี่ยงทางน้ำกลับ และการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศแหล่งน้ำ และการสันทนาการจากการหาปลา ซึ่งเป็นการไปรบกวนแหล่งที่อยู่อาศัยของปลา เป็นต้น สำหรับแนวทางการจัดการทรัพยากรปลาพื้นถิ่นบนพื้นที่สูงที่เหมาะสมกับชุมชนบ้านผาปือ นั้นชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้ระดมความคิด ในการกำหนดมาตรการร่วมกันเพื่อหาแนวทางการจัดการทรัพยากรปลาพื้นถิ่นบนพื้นที่สูงที่เหมาะสมกับชุมชนบ้านผาปือได้ จำนวน 12 มาตรการ ซึ่งสามารถสรุปเป็นแนวทางการจัดการ ๓ 4 แนวทาง คือ 1) แนวทางคุ้มครองและฟื้นฟูแหล่งที่อยู่อาศัย 2) แนวทางลดภัยคุกคาม 3) แนวทางอนุรักษ์คุ้มครองชนิดพันธุ์ที่สำคัญ และ 4) การใช้ประโยชน์และการจัดการอย่างยั่งยืน

ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

จากผลการศึกษา ผู้ศึกษาขอให้ข้อเสนอแนะที่เกี่ยวข้องกับ ดังแนวทางการจัดการทรัพยากรปลาพื้นถิ่นบนพื้นที่สูงอย่างมีส่วนร่วม กรณีศึกษา: บ้านผาปือ ตำบลแม่ฟ้าหลวง อำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย ดังนี้

1. ควรส่งเสริมให้ชุมชนกำหนดและดูแลพื้นที่ที่มีลักษณะเป็นเว้งวังหรือแก่ง ที่เคยเป็นแหล่งวางไข่ตามธรรมชาติของปลาพื้นถิ่น ให้เป็นพื้นที่อนุรักษ์อย่างเคร่งครัด

Handwritten signature

2. หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง ควรพิจารณานำแนวทางการจัดการที่ชุมชนร่วมกันกำหนดไปบรรจุไว้ในแผนพัฒนาท้องถิ่นหรือแผนงานของหน่วยงาน เพื่อให้เกิดการสนับสนุนด้านงบประมาณและบุคลากรอย่างเป็นรูปธรรม

3. ควรมีการจัดตั้ง คณะกรรมการจัดการทรัพยากรป่าพื้นถิ่นของชุมชน อย่างเป็นทางการ โดยมีผู้นำชุมชน ประชาชนท้องถิ่น และยูวอาสาเป็นแกนนำ เพื่อทำหน้าที่กำกับดูแล บังคับใช้กติกา และประสานงานกับหน่วยงานภายนอก

4. ส่งเสริมหรือสนับสนุนบทบาทผู้สูงอายุ หรือปราชญ์ชุมชน หรือพรานปลารุ่นก่อน ในการถ่ายทอดเรื่องราว ผลักดันเยาวชนให้เป็นผู้นำเปลี่ยนแปลงชุมชนอย่างยั่งยืน

5. ส่งเสริมให้เกิดการเพาะเลี้ยงปลาพื้นถิ่นชนิดที่สำคัญต่อระบบนิเวศและความมั่นคงทางอาหาร เพื่อลดแรงกดดันจากการจับปลาในธรรมชาติ

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ผู้วิจัยขอขอบพระคุณมูลนิธิชัยพัฒนา ที่สนับสนุนและมอบทุนการศึกษาพระราชทาน รวมถึงคณาจารย์ทุกท่านที่ให้คำแนะนำ ไปจนถึงครอบครัวและกัลยาณมิตรทุกคนที่คอยเป็นกำลังใจและให้ความช่วยเหลือกันตลอดมาจนทำให้งานวิจัยนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

เอกสารอ้างอิง

กองนโยบายและแผนพัฒนาการประมง. 2565. สถิติการประมงแห่งประเทศไทย พ.ศ. 2563.

เอกสารฉบับที่ 4/2565. กรุงเทพฯ: กรมประมง กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.

อภิรักษ์ สุวรรณรักษ์, ทิพสุคนธ์ พิมพ์พิมล, เทพรัตน์ อึ้งเศรษฐพันธ์, จงกล พรหมยะ และ สมชาติ ธรรมขันธา. 2547. ความหลากหลายของชนิดปลาในเขื่อนแม่งัดสมบูรณ์ชล. เชียงใหม่: รายงานผลงานวิจัย มหาวิทยาลัยแม่โจ้.

Chambers, R. 1994. The origins and practice of participatory rural appraisal. **World Development**, 22(7): 953-969

Evans, L., Cherrett, N. & Pems, D. 2011. Assessing the impact of fisheries co-management interventions in developing countries: A meta-analysis. **Journal of Environmental Management**, 92(8): 1938-1949.

Sri-in, S. 2020. Participatory Action Research for Mangrove Forest Management by Community: A Case Study of Ban Bang Kluainok, Amphoe Suksamran, Changwat Ranong. **Parichart Journal**, 33(2): 66-84

White Star

สืบค้นข้อมูลเล่มการค้นคว้าอิสระฉบับสมบูรณ์

ได้ที่ เว็บไซต์

Link: http://.....

Wnto 2024 -

การพัฒนามิสังคมอย่างยั่งยืน
Geosocial Based Sustainable Development